

- Fatih Ermiş, *A history of ottoman economic thought: Developments before the nineteenth century*, London: Routledge, 2013, 232 p.

Değerlendiren: Ü. Serdar Serdaroğlu*

Osmanlı iktisadi düşüncesinin özellikle klasik ve modern öncesi dönem için tam olarak neye tekabül ettiğini etraflı bir şekilde tartışmak hayli güçtür. 19. yüzyıl için elimizde bulunan belli başlı iktisadi düşünce metinleri ve tartışmaları dışında modern öncesi dönemdeki zemini anlamaya yardımcı olacak kaynak sıkıntısı en önemli problem olarak önümüzde durmaktadır. İktisadi düşünce tarihi literatürü içerisinde genel geçer birtakım bilgi kümesinden başka bir şeye tekabül etmeyen modern öncesi Osmanlı iktisadi düşünce tartışmaları ortaya çıkarılmaya muhtaç durumdadır.

Son dönemde yazılmış ve yukarıda bahsi geçen ihtiyaca karşı girilen önemli bir çabanın ürünü olarak sayılabilecek *A History of Ottoman Economic Thought: Developments Before The Nineteenth Century* isimli kitap çalışması Fatih Ermiş tarafından 2013 yılında kaleme alınmıştır. Burada Ermiş'in bu eserinin, 2011 yılında Erfurt Üniversitesi bünyesindeki Max Weber Center for Advanced Cultural and Social Studies'te tamamladığı doktora tezinin gözden geçirilmiş hâli olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Fatih Ermiş'in bu eseri kaleme alırken dayandığı kaynak grubu hakkında, temelde Osmanlı entelektüellerinin (düşünürlerinin) 'Osmanlı düşünce dünyasına' dair tartışmalara yer verdikleri ve dolayısıyla kaynakların onların kendi düşünce dünyalarını da yansıtan eserler olduğu söylenebilir. Osmanlı bürokratlarının siyasi ve iktisadi fikirleri ile Osmanlı sefirlerinin gözlemleri bu çalışmanın kullandığı temel kaynakları teşkil etmektedir. Bu kaynaklar kitabın giriş bölümünde *siyasetnameler, layihalar, sefaretnameler* ve *hatt-i hûmayun* kayıtları olarak sınıflandırılmaktadır.

Bahsi geçen bu kaynaklar üzerinden Ermiş'in Osmanlı entelektüellerinin iktisadi düşüncelerini ortaya koymayı amaçladığı söylenebilir. Osmanlı entelektüellerine ait yazma eserler üzerinden yapılacak bir değerlendirme hiç kuşkusuz salt bir iktisadi düşünce değerlendirmesi olarak kabul edilmeyebilir. Gerek yazmaların gerekse de arşiv kaynakları bağlamında yapılacak çalışmaların meşakkatli olması yanında modern öncesi dönem için Osmanlıların zihni altyapısında iktisadi meselelerin günümüzde olduğu gibi ayrı bir değerlendirme alanı olmaktan çok sosyal-siyasi-toplumsal meselelerle iç içe algılanması da modern anlamda bir iktisadi dünya görüşü tasavvurunun resmedilmesini güçleştirmektedir. Nitekim kitabın giriş bölümünde; Osmanlı İmparatorluğunda modern anlamda bir iktisadi düşünce ile karşılaşmayı ümit eden okuyucunun hayal kırıklığına uğrayacağı uyarısı bu nedenle yapılmaktadır.

Kitap giriş ve sonuç kısımları ile beraber toplam 8 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü daha çok yukarıda özetlemeye çalıştığımız kaynakların neler olduğu ve hangi saikler üzerinden 19. yüzyıl öncesi dönemin araştırma-inceleme alanı olarak belirlendiği üzerinde durmaktadır. Öte yandan giriş bölümü içerisinde, Ermiş'in çalışmasının temel amacı, Osmanlı iktisadi düşüncesi üzerine bugüne kadar kaleme alınmış eserlerin kısa bir değerlendirmesi

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, İktisat Tarihi Ana Bilim Dalı.
DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.4.8.D0087

ve çalışmanın üzerine inşa edildiği temel araştırma sorularının neler olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Ermiş'in bu kitap için tartıştığı temel nokta Giriş bölümünden anladığımız kadarıyla Osmanlı iktisat düşüncesinin doğasının ne olduğu sorusu etrafında şekillenmektedir (Ermiş, 2013, s. 9).

Kitabın ikinci bölümünde, Osmanlı iktisadi sisteminin ana hatlarının anlaşılabilmesi için Osmanlı'da önemli iktisadi kurumların kısa ve net bir anlatımla açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. İlerleyen bölümlerde değinilecek olan Osmanlı iktisadi düşüncesi hakkındaki görüşlerin kavranmasına en azından terminolojik anlamda katkı sunan kitabın, anlatımı uzun tutulmayarak okuyucunun ana temadan kopmaması sağlanmıştır. Ermiş bu bölüm içerisinde Osmanlı vergi sistemi, ücretler ve fiyatlar, dinî terminoloji ya da yönetim yapısı hakkında okuyucuları bilgilendirmekte öte taraftan da felsefi terminolojiyi açıklarken Kınalızâde'nin sınıflandırmasına göre ekonomiyi (Government of Household) pratik felsefe altında konumlandırmaktadır.

Üçüncü bölümde, Ermiş Osmanlı devlet teorisi ve toplumsal yapısını tartışırken; Osmanlı hükümrânlığının Osmanlı entelektüelleri ve bürokratlarının nasıl meşrulaştırıldığı temelinde bir değerlendirme yapmaktadır. Osmanlı hükümrânlığının meşruiyetini tartışan Osmanlı entelektüellerinin bu meşruiyet konusu ile denge sorumluluğunu Osmanlı toplumsal yapısının temelini teşkil eden birer öge olarak kabul etmeleri bu bölüm için kayda değerdir. Ermiş, Osmanlı padişahının ya da devletin otoritesi ve toplumsal gruplar arasında tesis edilecek denge konuları etrafında Osmanlı düşünürlerinin; Antik Yunan, Fars ve İslami gelenekte de yeri olan; "humour theory of the state" anlayışı çerçevesinde yaptıkları değerlendirmeye değinmektedir. Bu anlayışa göre Osmanlı devlet ve millet sistemi tıpkı bir insan vücudu gibi görülmekte ve izah edilmektedir. Bu doğrultuda Osmanlı toplumsal yapısının ya da klasik manada millet sisteminin ulema-asker-tüccar-reaya gibi dört farklı grubun oluşturduğu bir sistem olarak tarif edilmesi ile insan vücudunun kan, balgam, safra ve seveda olmak üzere dört farklı sıvıdan oluşması arasında bir benzerlik kurulduğundan bahsedilmektedir. Bu benzerlik uyarınca Osmanlı uleması bilgiyi-hikmeti topluma ileten 'kan', reaya (köylü-çiftçi) üretimin merkezinde olması hasebiyle zenginliği-parayı sağlayan siyah safra, mal değişiminde rol alan tüccar taifesi sarı safra ve nihayet asker-bürokrat sınıfı ise balgam rolünde sembolize edilmektedir.

Kitabın bu bölümünde son olarak toplumsal sınıflar arasında kurulacak 'denge' ile adalet ilişkisinden bahsedilmektedir. Burada da Sasanilerden itibaren tartışıldığı bilinen ve Osmanlı örneği için Kınalızâde tarafından sistemleştirilmiş şekliyle 'adalet dairesi' kavramından dem vurulmaktadır. Yeri gelmişken özellikle kitabın bu bölümü için Kınalızâde etkisinin bir hayli yüksek olduğu söylenmelidir. Adalet kavramının bir kurallar manzumesi olan hukuk anlayışından ziyade adaletin tesis edilmesinin sulh getireceği ve otorite-ordu-zenginlik gibi tüm kurum veya kazanımların adalet olmadan sağlıklı yürütülemeyeceği görüşü kitapta Kınalızâde'nin Ahlak-i Ala-isi'nden alıntılanarak izah edilmeye çalışılmıştır. Bu izahın özeti olarak Osmanlı padişahının Osmanlı toplumsal yapısını oluşturan gruplardan herhangi birine mensup olmadığı ve fakat bu gruplar arasında makul bir dengeyi tutturmak ile sorumlu olduğu analizi zikredilebilir.

Dördüncü bölüm, hane halkı ekonomisine (ilm-i tedbir-i menzil) Osmanlı entelektüel ve devlet adamlarının nasıl yaklaştığının kısa bir izahından ibarettir. Burada hane halkı ekonomisi ya da orijinal hâliyle bahsedilen 'household economy' kavramı için kabul edilen kavramsallaştırma daha çok 'ev ekonomisi-ev yönetim bilimi' kavramlarıdır.¹ İslam düşünce tarihi içerisinde önemli yeri olan ve Ermiş tarafından bu bölüm içerisinde Aristo geleneğine dayandığından bahsedilen ilm-i tedbir-i menzil kavramı Antik Yunan felsefesinde ve literatürdeki ele alınış örnekleriyle beraber tartışılmıştır. İktisadi düşünce tarihi kitaplarında genel anlamda klasik öncesi dönem tarif edilirken kullanılan para-ış bölümü-tasarruflar-gelir-adil fiyat ve faiz ile gider gibi bazı iktisadi kavramların doğasının ne olduğu argümanları bu bölüm içerisinde karşımıza Osmanlı entelektüellerinin ilm-i tedbir-i menzil tartışmasında kullandıkları birer araç olarak çıkmaktadır. Buna göre paranın doğası, üretim ve ticaretin devamlılığı ile paranın saklanması ve harcanması üzerine yapılan tanımlamalar dikkat çekicidir. Ermiş, Osmanlı entelektüellerinin paranın ve iş bölümünün Osmanlı toplumsal yapısındaki rolünü ve bizatihi bu kavramların doğasının ne olduğunu kavramsal olarak İbn-i Haldûn, Gazzâlî, Kınalızâde, Naima gibi klasik düşünürlerin dilinden tartışırken tasavvufun Osmanlı kültürü içindeki rolünün Osmanlı iktisat düşüncesi üzerindeki güçlü etkisini dillendiren Ahmed Güner Sayar'a da kulak verdiği görülmektedir.

Beşinci bölüm kısa olmasına rağmen üçüncü ve dördüncü bölümlere bir ek mahiyetinde değerlendirilebilir. Osmanlı yönetiminin piyasaların düzenlenmesi bağlamında araç olarak kullandığı iki iktisadi kurumun anlatıldığı bu bölümde; Osmanlıların piyasaya olan müdahalesinin tavan fiyat (narh) ve piyasa denetimi anlamına gelen hisbe kurumu üzerinden nasıl cereyan ettiği izah edilmektedir. Burada üzerinde durulması gereken temel nokta Osmanlı entelektüel ve düşünürleri arasında yaşanan tartışmaların, piyasa müdahale şekillerinin İslam hukuku bağlamında nasıl bir şablona oturtulacağı konusudur. Kitabın kurgusuna binaen söylenmelidir ki; yukarıda bahsi geçen temel hukuki zemin tartışması ile müdahale aracı olarak kabul edilen iki iktisadi kurumun (narh ve hisbenin) bu bölüm içerisinde daha çok teorik bir anlatımı mevzuubahistir. Uygulama ile ilgili olan örnekler kitabın yedinci bölümünün konusunu oluşturmaktadır.

Altıncı bölümde Osmanlı klasik sisteminin sonunda ya da bir başka deyişle on sekizinci yüzyılın sonunda nasıl bir iktisadi düşünce olduğunu inceler. Ermiş bu düşüncenin nasıl olduğunu veya oluştuğunu tartışırken Osmanlı bürokratlarının görüş ve önerilerinden oluşan metinleri (layiha veya raporlar) ve Osmanlı sefirlerinin sefaretnamelerini temel kaynak olarak kullanmıştır. Bunlar Ebubekir Ratib Efendi, Süleyman Penah Efendi ve Azmi Efendi'nin yazdığı metinler olarak sıralanabilir. Ermiş bu bölüm içerisinde Osmanlı bürokratlarının Batı Avrupa'nın gösterdiği gelişim karşısında Osmanlı Devleti'nin nasıl bir reform ve yenilenmeye ihtiyacı olduğunu tartıştıklarını zikretmektedir. Ermiş'e göre Osmanlı sefirlerinin kaleme aldıkları sefaretnameler bu tartışmalar doğrultusunda bir farkındalık oluşturmuştur. Genel olarak bu bölümde bürokratlar ve yazdıkları etrafında süregelen devlet yapısının yeniden tesisi, bürokratik sistem ile ticaretin yapısının nasıl olması gerektiği tartışmalarından bahsedilmekte ve reaya-sultan arasındaki meşruiyet sorunu ile yolsuzluk ve para politikası tartışmalarına da yer verilmektedir.

1 Bu kavramsallaştırma için bk. Orman (2001).

Kitabın yedinci bölümünde daha önce zikrettiğimiz gibi teorik çerçevede izah edilen piyasa müdahale araçlarının aslında reel düzlemde nasıl uygulandığı anlatılmaktadır. Bunun yanında ticaretin seyri ve bunun para politikası ile olan yakın ilişkisinden bahsedilirken aynı zamanda tüccar taifesi için uygulanan muamele tarzından da bahis açılmaktadır. Nihayet sonuç bölümünde ise verilen bu bilgiler ve tartışmalar ışığında kitabın temel argümanları sıralanmış ve ek olarak birtakım yorumlar yapılarak bu argümanlar güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı iktisadi düşünce tarihini yazmak, yazmaya teşebbüs etmek ve özellikle de 19. yüzyıl öncesi dönem için buna kalkışmak hayli güç bir çabaya denk düşmektedir. Hocalarımızın deyimiyle bu iş tıpkı bir sabunu sıkıca avucunuzda tutmak gibidir; zordur ve nihayet elinizden kolayca kayıp gider. Bu zorluk gerek modern öncesi dönemin iktisat politikaları veya düşüncesine olan yaklaşım tarzı farklılığıyla gerekse de kaynakların bize sınırlı bilgi sunmasından ileri gelmektedir. Buna rağmen Fatih Ermiş'in bu çabası takdire şayan bir çabadır. Türkçe literatürde bu alanın tartışmasız en önemli eserlerini telif etmiş olan Ahmed Güner Sayar'ın müstakil bir kitap olarak yayımladığı eseri dışında kuşkusuz birçok çalışma² da kaleme alınmıştır. Türkçedeki bu çalışmaların aksine İngilizce literatür içerisinde, Ermiş'in bu katkısının dışında, spesifik olarak çok az sayıda yayın bulunmaktadır.³ Bahsi geçen çalışma-yayın azlığı da Osmanlı iktisat düşüncesi konusunun çalışılmasının zorluğunu gösteren bir başka veri olarak kabul edilebilir.

Osmanlı iktisat düşüncesinin doğasının ne olduğu sorusunu anlama gayreti ile kaleme alındığı anlaşılan Ermiş'in bu çalışmasının modern dönem iktisatçılarının ya da Osmanlı iktisat tarihi çalışan araştırmacıların eline ne kadar yeni bilgi ve argüman verdiği gerçeği sorulması gereken en önemli sorudur. Bu sorunun cevabını dört farklı noktadan hareketle değerlendirmek mümkündür. İlk olarak bu sorunun cevabını ararken kitabın içeriğine yani bölümlenmesine bakmak gerekmektedir. Buna göre Ermiş'in kitabının bölümlerine baktığımızda karşımıza çıkan ansiklopedik bir bilgi aktarımıdır. Osmanlı iktisadi kurumları hakkında okuyucuyu bilgilendiren ansiklopedi maddesi nitliği ve kısalığında verilen bilgilerin iyi birer 'öz' olduklarında herhangi bir şüphe yoktur. Ancak bu bilgilerin hangi saikler üzerinden seçilmiş olduğu ve nasıl bir düzlem üzerinde oturduğu daha sarıh şekilde izah edilebilir. Bu netliğin sağlanabilmesi amacıyla da Osmanlı tarım sektörü bağlamında izah edilecek olan ekonomik kurumların, 19. yüzyıl öncesi için iç borçlanma kurumları ile tımar sisteminin özellikleri, üzerinde daha fazla durmak gerekecektir. Bu yapının ve düzlemin 19. yüzyıla gelinceye kadar doğrudan para mevhumu üzerinden değil de iç borçlanma kurumları ile ekonomik anlamda tarım toplumu ve onun sorunları üzerinden inşa edilmesi bu noktada elzem görünmektedir. Kitabın özellikle ilk üç bölümü için bu eksiklik göze çarpmaktadır. Ayrıca kitabın, başlığının aksine 19. yüzyıl öncesi dönemi bütünlükçü olarak kapsamadığını belirtmek gerekir. Ermiş daha çok 16. ve 17. yüzyıl için bir inceleme yapmaktadır. Bu durum

2 Bu çalışmaların yazarlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Z. Fahri Fındıkoğlu, Sabri Ülgener, Hilmi Ziya Ülken, Niyazi Berkes, Şerif Mardin, Sabri Orman, Zafer Toprak, Rifat Önsay, Tefik Çavdar ve Abdüllatif Şener. Ayrıca Mehmet Genç'in 2000 yılında yayımlanan "Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi" isimli eseri doğrudan düşünce tarihi çalışması olmamakla beraber hiç kuşkusuz Osmanlı iktisadi dünya görüşünün netleşmesi bakımından bir köşe taşı niteliğindedir. bk. Genç (2000).

3 Bu yayınların en önemlisi şüphesiz ki Eyüp Özveren'in çalışmasıdır. bk. Özveren (2002, s. 129-144).

kitabın bölümlenmesinden rahatça anlaşılmamakta ancak kitabın tamamı okunduğunda kavranabilmektedir.

İkinci önemli nokta ise kitabın kaynaklarının iktisadi düşünce özelinde bize ne sunduğu ve bu kaynakların Osmanlı düşünürlerini - bürokratlarını iktisadi konular hakkında ne kadar etkilediği soruları ile ilişkilidir. Fatih Ermiş kitabında genel olarak Kınalızâde'nin Ahlak-i Ala'i'si ve Naima'nın Tarihi'nden istifade etmiştir. Bu kaynakların Osmanlı iktisadi düşüncesine dair ipuçları verdiği düşünülebilir ama çeşitlilik bakımından hayli dar bir çerçeve sundukları da savunulabilir. Bu durum aslında konunun zorluğuna işaret eden bir diğer göstergedir. Aynı zamanda kitapta kullanılan temel kaynaklardan olan İbn-i Haldûn'un Mukaddimesi'nin erken dönemin önemli bir kaynağı olması bakımından Osmanlı devlet adamlarını etkilediği aşîkârdır ancak bu kaynağın Ermiş'in kullandığı bazı bürokrat metinlerine ne kadar nüfuz ettiği ölçülebilir değildir. Bunu söylerken dikkat çekilmek istenen nokta aslında, Ermiş'in daha çok 18. yüzyılda cereyan eden değişimden bahsederken kullandığı layiha ve sefaretnamelerin, daha çok 14-15 ve 16. yüzyılda etkisini güçlü hissettiğimiz Mukaddime'den aldıkları muhtemel etkinin azlığı argümanından hareketle zikredildiğidir. Bu etkinin az olabileceği fikrini Mukaddime'nin yani sıra Naima ve Kınalızâde'nin eserleri için de iddia etmek mümkündür.

Kitabı değerlendirirken üzerinde duracağımız bir diğer nokta ise Ermiş'in kullandığı Osmanlı bürokrat ve sefirlerinin metinlerini, farklı bir kaynak grubu üzerinden genişletip genişletmediğidir. Kitapta yukarıda isimleri geçen devlet adamlarının metinlerinin (layihalar-raporlar-sefaretnameler) Osmanlı iktisadi sisteminin aksayan yanlarına işaret ettikleri, bu sorunlara dair gözlemler üzerinden çözüm önerileri getirdikleri bilinmektedir. Bahsi geçen özellikleri ile kullanılan bu metinler büyük önem taşımaktadır. Burada akılda tutulması gereken Osmanlı bürokrat veya sefirlerinin en nihayetinde birer devlet görevlisi oldukları gerçeğidir. Kısaca söylemek gerekir ki Osmanlı toplumundaki iktisadi meselelerin tahlilinde ya da herhangi bir tarihi olayın anlaşılmasında çift taraflı kaynak kullanımının, kaynakların çeşitliliği yardımıyla belgelerin söylediklerinin kontrol edilmesi önemlidir. Bu doğrultuda kaime uygulamasının sorunlu olduğu bir dönemden örnek verilebilir. II. Abdülhamit Döneminde kaimenin istikrasızlığı nedeniyle özellikle esnaf ve zanaatkâr mağdur oluyordu. Buna istinaden o dönemde İstanbul'da özellikle ekme fiyatlarında ciddi dalgalanmalar yaşanmaktaydı. Bu nedenle devlet ekme fiyatlarını sabitleme yolunu seçmişti. Bunun giderilmesi için fırıncıların ekme fiyatlarına zam teklifi arşiv belgelerine göre sürekli reddediliyor ve bu durum bizi ekme fiyatlarına zam yapılmadığı sonucuna götürüyordu. Ancak gerçekte dönemin gazetelerinden anlaşıldığı kadarıyla İstanbul Şehremaneti'nin ekme fiyatlarını kaime dalgalanmaları nedeniyle sürekli yenilediği bilgisi elimizde mevcuttur.⁴ Sadece arşiv belgelerinden hareketle dönemin şartları analiz edilseydi bu fiyat değişikliklerinden habersizce bir sonuca varılmasının önüne geçilemeyebilirdi. Bu örneğin gösterdiği bakış açısıyla Ermiş'in Osmanlı bürokratlarının yazdıklarına ek olarak bazı fetva mecmualarına, ahkâm defterlerine veya hukuk risalelerine -bu risaleler dönemin önemli hukuki meselelerin çözülmesi amacıyla kaleme alınmış görüş metinleridir- bakması bu çeşitliliği ve kontrolü sağlayabilirdi.

4 Bu örneğin ayrıntılı bir biçimde izahı için bk. Akyıldız (1998, s. 165-170).

Değerlendirmenin son noktası ise kitap içerisinde Osmanlı iktisadi sistemini anlama bağlamında özellikle ticaret, tüccarlar, esnaf ve onların sorunları ile dış ticaret bağlamında Osmanlı yaklaşımındaki değişimlere dair ikincil literatürdeki geniş kaynak grubuna olan uzaklığı üzerine olacaktır. Özellikle son dönemde Osmanlı hukuk tarihi, esnaf ve ticaret tarihi bağlamında hazırlanan çalışmaların Osmanlı klasik ve modern dönem için iktisadi dünya görüşüne dair yorum yapabilme kabiliyetimizi arttırdığı zikredilebilir. Yapılan bu çalışmaların bize gösterdiği Osmanlı iktisadi ve hukuki kurumlarının yapısı, dönüşümü ve değişimi Osmanlı iktisadi sistemi üzerinde daha güvenilir yorum yapabilme ihtimalini güçlendirmektedir. Bu doğrultuda Osmanlı esnafı ile ilgili olarak Engin Deniz Akarlı, Salih Aynural, Ahmet Kala, Ahmet Uzun, Rhoads Murphey, Anthony Morewood ve Metin Kunt'un çalışmalarına bakılabilir. Dış ticaret bağlamında yaşanan gelişmelerin iktisadi düşünceye olan etkilerinin izlenebilmesi için de Mübahat Kütükoğlu, Susan Skilliter, Kate Fleet, Edhem Eldem ve Mehmet Bulut'un çalışmaları önemli yer tutmaktadır. Ali İhsan Bağış, Suraiya Faroqi, İsmail Hakki Kadı, Cihan Artunç, Said Salih Kaymakçı ve Seven Ağır'ın çalışmaları daha çok tüccarların rolleri ve statüleri üzerinden bir değerlendirme yapmak ya da Osmanlı devletinin tüccar taifesine olan bakışını ve anlayışını seyretmek imkânını vermektedir. Bir anlamda hukuk tarihi metinleri olarak kabul edilebilecek olan Mauritis H. Van den Boogert, Macit Kenanoğlu, Viorel Panaite'nin metinleri ile özellikle son dönemdeki çalışmalar için Fariba Zarinebaf'ın eserlerine bakılabilir.

Fatih Ermiş'in bu önemli kitabı Osmanlı iktisat düşüncesi çalışacak olan araştırmacılar için önemli bir çaba olarak değerlendirilmelidir. Bu zemin üzerinden özellikle Osmanlı iktisadi-mali ve finansal kurumlarının analizi, bu kurumların işleyişi veya dönüşümü ile özellikle dış ticaret-tüccarlar-esnaf konulu çalışmalar ve hukuk tarihi metinleri üzerinden yapılacak değerlendirmelere ihtiyaç olduğu açıktır. Bu konularla doğrudan ilişkili olan çalışmaların sayısı arttıkça Osmanlı iktisadi düşüncesi bağlamında yapılacak analizlerin, yazılacak eserlerin sayısı ve literatüre olan katkıları da artacaktır.

Kaynakça

- Akyıldız, A. (1998). Yakın Çağ Osmanlı sosyoekonomik tarihi araştırmalarında kaynak sorunları: Arşiv ve arşiv dışı malzemenin önemi. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2, 165-170.
- Ermiş, F. (2011). *Ottoman economic thinking before the 19th century* (Unpublished doctoral dissertation). Max Weber Center for Advanced Cultural and Social Studies. University of Erfurt, Erfurt.
- Ermiş, F. (2013). *A history of Ottoman economic thought: Developments before the nineteenth century*. London: Routledge.
- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Orman, S. (2001). *İktisat, tarih ve toplum* (1. bs.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Özveren, E. (2002). Ottoman economic thought and econmc policy in transition: Rethinking the nineteenth century. In M. Psalidopoulos, & M. Eugenia Mata (Eds.), *Economic thought and policy in less developed Europe: The nineteenth century* (pp. 129-144). New York: Routledge.